

HÂTİF-i İSFAHÂNÎ

BİBLİYOGRAFYA :

Lutf Ali Beg, *Âteşkede* (nşr. Ca'fer-i Şehîdî), Tahran 1337 hş., s. 423; Abdürrezzâk Dünbülî, *Tezkire-i Nigeristân-ı Dârâ*, Tebriz 1342 hş., I, 277-278; a.mlf., *Tecrûbetü'l-ahâr ve tesliyetü'l-ibrâr* (nşr. Hasan Kâdî Tabâtâbâî), Tebriz 1349 hş., I, 325-372; Hidâyet, *Mecma'u'l-fuşâhâ*, Tahran 1336, VI, 1175; *Mecmû'a-i Makâlât-ı Abbâs-ı İkbâl Âştîyânî* (nşr. M. Debîr-i Siyâkî), Tahran 1369 hş., s. 537-550; Browne, *LHP*, IV, 221, 284-297; M. Ali Terbiyet, *Dânişmendân-ı Âzerbâycân*, Tahran 1314 hş., s. 396; Rypka, *HIL*, s. 308; Rızâzâde Şafak, *Târîh-i Edebiyyât-ı İrân*, Tebriz, ts., s. 244; Lutfullah Sûretger, *Tecelliyât-ı İrfân der Edebiyyât-ı Fârsî*, Tahran 1345 hş., s. 101; M. Ali Habîbâbâdî, *Mekârimü'l-âşâr*, İsfahan 1362, I, 74-76; Mehdî Bâmdâd, *Şerh-i Hâl-i Ricâl-i İrân der Qarn-i 12 ve 13 ve 14 Hicrî*, Tahran 1371 hş., I, 105; Abdülhüseyn-i Zerrînkûb, *Bâ Kârvân-ı Hulle*, Tahran 1374 hş., s. 315-327; Dihhudâ, *Luğatnâme*, XXVIII, 30-32; H. Massé, "Hâtîfî", *EL* (İng.), III, 273.

ADNAN KARAIŞMAILOĞLU

HÂTİFİ

(هاتفی)

Mevlânâ Abdullâh Hâtîfî
(ö. 927/1521)

İrânlı şair.

822'de (1419) Herat'ın Câm bölgesindeki Harcird kasabasında doğdu. Meşhur mutasavvîf şair Abdurrahman-ı Câmî'nin kız kardeşinin oğludur. Safevî devrinin ilk yıllarında yaşayan edebiyat ve sanat adamlarının çoğu gibi Herat'ta son Timurlu sultanlarının hizmetinde bulundu; şair ve devlet adamı Ali Şîr Nevâî'nin himayesine mazhar oldu. Gençliğinin ilk yıllarını zevk ve eğlence içinde geçiren Hâtîfî, daha sonra dayısı Câmî'nin derslerine devam etmeye başladı. Çehâr Bâgî

Hâtîfî'nin Behzad tarafından yapılan bir tasviri (Cenova Prens Sadreddin Ağa Han Koleksiyonu, nr. M. 192)

adında bir tekke kurarak inzivaya çekildi. Uzun yıllar münzevi bir hayat yaşadı. Horasan'da hâkimiyet sağladığıktan sonra dönüşte Harcird'e uğrayan (1511) Şah İsmâil, Hâtîfî ile görüşerek kendisinden fethleriyle ilgili bir şiir yazmasını istedi. Hâtîfî bu teklifi kabul edip 1000 beyit kadar yazmışsa da eserini tamamlayamamıştır. Dayısının aksine İsnâşeriyye mezhebinin benimsenmeyen Hâtîfî Muharrem 927'de (Ocak 1521) Harcird'de vefat etti ve Çehâr Bâgî Tekkesi'ne defnedildi.

Abdurrahman-ı Câmî'den sonra devrin en büyük şairi sayılan Hâtîfî'nin şiirlerinde Nizâmî-i Gencevî ve Emîr Hüsrev-i Dihlevî'nin tesirleri açıkça görülür.

Eserleri. 1. *Dîvân*. Tek yazma nüshası bilinmektedir (Kahire Dârü'l-kütübî'l-Misriyye, nr. 186). 2. *Hamse*. Müellifin Nizâmî'yi taklit ederek kaleme aldığı eser şu mesnevilerden meydana gelmektedir: a) *Leylâ vü Mecnûn*. Nizâmî'nin aynı adlı eseri örnek alınarak sade bir dille yazılmıştır. Hâtîfî'nin ilk mesnevisi olan bu eserin, biri 1788 yılında Kalkûta'da Sir W. Jones tarafından, diğeri Leknev'de (ts.)

yapılmış iki yayımı vardır. b) *Heft Manzar*. 15.000 beyit olan bu eser, Nizâmî'nin *Heft Peyker*'i örnek alınarak yazılmıştır (yazma nüshaları için bk. Ahmed-i Münzevî, IV, 3324-3325). c) *Şîrin ü Hüsrev*. Nizâmî'nin *Hüsrev ü Şîrin*'ine nazîre olarak yazılmış ve Ali Şîr Nevâî'ye ithaf edilmiştir. 1800 beyitten meydana gelen mesnevi Sâdullah Esedüllayef tarafından neşredilmiştir (Moskova 1977). d) *Timurnâme*. Hâtîfî, 4500 beyit tutan bu mesnevisini yazarken Nizâmî'nin *İskendernâme*'sini göz önünde bulundurmasına rağmen Nizâmî gibi hikâye ve efsanelerden bahsetmemiş, başta Şerefeddin Ali Yazdî'nin *Zafernâme*'si olmak üzere Timur'a ait önemli kaynaklardan faydalanmıştır. Biri *Zafernâme-i Hâtîfî* adıyla taş basması olarak (Leknev 1869), diğeri *Timurnâme* adıyla (Madras 1958) yapılmış iki neşri vardır. e) *İsmâ'îlnâme* (*Şahnâme-i Hâtîfî*). Şah İsmâil devrini anlatan ve 1000 beyit kadar yazılmış olan bu eser bir *Timurnâme* yazması içinde bulunurken daha sonra kaybolmuştur. Mesnevinin bazı beyitleri *Tuħfe-i Sâmî*'de örnek olarak nakledilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Hâtîfî, *Şîrin ü Hüsrev* (nşr. Sa'dullah Esedüllayef), Moskova 1977, neşredilen önsözü, s. III-LIX; Ali Şîr Nevâî, *Mecâlisü'n-nefâ'is* (nşr. Ali Asgar-ı Hikmet), Tahran 1363 hş., s. 62-63; Sâm Mirza, *Tuħfe-i Sâmî*, Tahran 1314 hş., s. 94-97; Hândmir, *Habîbü's-siyer*, IV, 354-355; Lutf Ali Beg, *Âteşkede*, Bombay 1277/1860, s. 375-384; Hidâyet, *Mecma'u'l-fuşâhâ*, Tahran 1284/1867, I, 54-55; Safâ, *Edebiyyât*, IV, 438-447; a.mlf., *Hamâse-serâyi der İrân*, Tahran 1363 hş., s. 360-362; Neftî, *Târîh-i Nazm u Neşr*, I, 314-315; Münzevî, *Fihrist*, IV, 2984, 3324-3325; Browne, *LHP*, IV, 227-229; Fahrüzzamân-i Kazvîni, *Tezkire-i Meyhâne* (nşr. Muhammed Şefî'), Lahor 1926, s. 103-110; Rızâzâde Şafak, *Târîh-i Edebiyyât-ı İrân*, Tahran 1321 hş./1942, s. 379; Emîr-i Ahmed-i Râzî, *Heft İktim*, Tahran 1341 hş./1962, III, 186-188; *Hediyetü'l-ârifin*, I, 471; Ethé, *Târîh-i Edebiyyât*, s. 62-63; *Kâmûsü'l-a'lâm*, VI, 4721; Cl. Huart, "Hâtîfî", *IA*, V/1, s. 370; a.mlf. - [H. Massé], "Hâtîfî", *EL* (İng.), III, 274; J. T. P. de Bruijn, "*Khargird*", a.e., IV, 1073.

MÜRSEL ÖZTÜRK

HATİM

(الحتم)

Kur'an ilimleriyle
hadis literatüründe kullanılan bir tabir.

Hatm ve hıtâm sözlükte "örtmek, mühürlemek, bir şeyi tamamlayıp sonuna ulaşmak" gibi mânalara gelir. Kur'an-ı Kerîm'i başından sonuna kadar yüzünden veya ezbere okuyarak bitirmeye, ay-

Bir hatim duası (Hacı Selim Ağa Ktp., Hüdâyi, nr. 17)

rica *Şahîh-i Buhârî* başta olmak üzere tanınmış hadis kitaplarını okuyup sona erdirmeye hatim (hatim indirmek, hatmetmek) denilmiştir.

□ TEFSİR. Kur'an'ın, okunup anlaşılması ve gereğince hareket edilmesi amacıyla indirildiği şüphesizdir (bk. M. F. Abdülbâki, *el-Mu'cem*, "kır'e", "tlv" md.leri). Hz. Peygamber, Kur'an okuyup onunla amel edenlerin gıpta edilecek kimse olduğunu, okunan Kur'an'ın her harfine karşılık on sevap verileceğini, okuyanlar için Kur'an'ın dünyada huzur kaynağı, âhirette de şefaathane olacağını bildirmiştir (Buhârî, "Fezâ'ilü'l-Kur'ân", 17, 20; Müslim, "Şalâtü'l-müsâfirîn", 243, 266, 268; Tirmizî, "Kırâ'ât", 12; Ebû Dâvûd, "Vîtir", 14). Allah kelâmı olan Kur'an-ı Kerim'in müslümanlar nezdindeki büyük değeri ve onun okunmasıyla ilgili emir ve teşvikler sebebiyledir ki ashâb-ı kirâm ve onları takip eden nesiller Kur'an okumayı, onunla meşgul olmayı daima ön planda tutmuşlardır. Resûl-i Ekrem ayrıca, Kur'an'ı tertip üzere okuyarak hatim indirmeyi Allah'ın en çok sevdiği işlerden biri olarak nitelendirmiştir (Dârimî, "Fezâ'ilü'l-Kur'ân", 33; Tirmizî, "Kırâ'ât", 13).

Hız. Peygamber ile Cebrâil'in, her yılın ramazan ayında o zamana kadar nâzil olan âyet ve sûreleri birbirlerine okuyarak mukabele ettikleri ve bir anlamda hatim indirdikleri bilinmektedir (Buhârî, "Fezâ'ilü'l-Kur'ân", 7; bk. ARZA). Müslümanlar da ramazan ayında genellikle camilerde ve bazı evlerde Kur'an okutup dinlemek suretiyle hatim indirmeyi âdet haline getirmişlerdir (bk. MUKABELE). Hatim indirmenin belli bir zamanı ve süresi yoktur. Hz. Peygamber'in bilhassa geceleri çokça Kur'an okuduğu bilinmekteyse de nasıl bir tertiple okuduğuna ve eğer o ana kadar nâzil olan bütün âyetleri okuyor idiyse bunu ne kadar bir zaman içinde yaptığına dair kesin bilgi bulunmamakta, ancak, "Üç gündün daha az bir zamanda Kur'an'ı hatmeden kişi ne okuduğunu anlamamıştır" dediği kaydedilmektedir (İbn Mâce, "İkâme", 178; Ebû Dâvûd, "Kırâ'ât", 1; Tirmizî, "Kırâ'ât", 13;). Hz. Âişe de bunu teyit ederek Resûl-i Ekrem'in üç gündün az bir sürede Kur'an'ı hatmetmediğini söylemiştir (İbn Sa'd, I, 376; Münâvî, *Feyzû'l-kadir*, V, 188). Ashap içinde haftada veya üç günde bir hatim indirenler olduğu gibi, bazılarının bundan daha az veya daha çok bir süre içinde bu işi gerçekleştirdikleri rivayet

edilmiştir. Sahâbiler, her gün için okuyacakları kadar Kur'an'ı bölümlere (hizip) ayırır ve her gün bu bölümlerden birini okurlardı (İbn Mâce, "İkâme", 178; Ebû Dâvûd, "Şalât", 329; Abdürrezzâk es-San'ânî, III, 352). Hz. Peygamber'in de böyle bir uygulamayı onayladığı anlaşılmaktadır (Müslim, "Şalâtü'l-müsâfirîn", 142). Bu bilgiler hatim indirmede belli bir sürenin tayin edilmediğini, herkesin kendi durumuna göre hareket edebileceğini göstermektedir. Esasen ezberleme amacı dışında Kur'an okumanın gayesi önce onu anlamak, sonra da anladığıyla amel etmektir. Resûl-i Ekrem'in, Kur'an'ı teenî ile ve geniş zaman içinde okumayı tavsiye etmesinin sebebi de bu olmalıdır (Tirmizî, "Kırâ'ât", 11). Sevabını bağışlamak amacıyla Kur'an okumanın caiz olup olmadığı hususu tartışmalı ise de (bk. KUR'AN [Kur'an'la İlgili Fikhî Hükümler] ölünün yıkanıp kefenlenmesinden sonra yahut defnedildiği gün veya gece Kur'an okunması veya hatim indirilip dua edilmesi bazı müslüman çevrelerde âdet haline gelmiştir.

Hatim indirilirken, Duhâ'dan itibaren her sûrenin sonunda veya bir görüşe göre başında tekbir getirme işi, yedi kıraat imamından İbn Kesir'in râvisi Bezî tarafından Hz. Peygamber'e isnat edilen bir hadis olarak rivayet edilmiştir (Hâkim, III, 304). Ancak munkatî rivayetleri muttasılmiş gibi nakletmekle suçlanan Bezî'nin bu tür rivayetleri muhaddislerce kabul görmemiştir (*DİA*, VI, 115). Bununla birlikte sûre sonlarında tekbir getirmek bir gelenek halinde devam etmiş, zamanla buna tehlîl ve tahmîd cümleri de ilâve edilerek bazı ibareler oluşturulmuştur. Bunlardan en yaygın olanı şudur: Allâhü ekber lâ ilâhe illallâhu vallâhü ekber Allâhü ekber ve lillâhî'l-hamd (الله أكبر لا اله الا الله والله أكبر الله أكبر والله الحمد). Hatim Nâs sûresinin okunmasıyla sona ererse de ardından Fâtîha ile Bakara sûresinin ilk beş âyetinin okunması yeni bir hatme başlangıç sayılmıştır.

Hatim tamamlandıktan sonra dua edilir. Bu duadan önce İhlâs sûresinin üç defa okunmasının bir dayanağının bulunmadığı ve bid'at olduğu bildirilmiştir (Zerkeşî, I, 474; İbnü'l-Cezerî, II, 451). Resûl-i Ekrem'in, "Kur'an'ı hatmeden kişinin kabul olunacak bir duası vardır" dediği (Heysemî, VII, 172; Münâvî, *Künûzü'l-hakâik*, I, 73), kendisinin de hatimden sonra dua ettiği bildirilmekte ve bu dualardan bazıları nakledilmektedir (Ali Muhammed es-Sehâvî, I, 123; İbnü'l-Cezerî,

II, 464). Abdullah b. Mes'ûd, Abdullah b. Abbas ve Enes b. Mâlik başta olmak üzere bazı sahâbilerin de hatim dualarına katıldıkları, aile fertleriyle birlikte hatim duası yaptıkları rivayet edilmiştir (Dârimî, "Fezâ'ilü'l-Kur'ân", 33; İbnü'd-Düveys el-Becelî, s. 51 vd.; Heysemî, VII, 172). Bu uygulama çok değişik ve gösterişli merasimler halinde günümüze kadar gelmiş olup halk arasında ilk defa hatim indiren çocuklar için bir tören düzenleyenler de görülmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Râgib el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "hım" md.; *Lisânü'l-'Arab*, "hım" md.; M. F. Abdülbâki, *el-Mu'cem*, "kır'e", "tlv" md.leri; *Kâmus Tercümesi*, IV, 255; Dârimî, "Fezâ'ilü'l-Kur'ân", 33; Buhârî, "Fezâ'ilü'l-Kur'ân", 7, 17, 20, 21; Müslim, "Şalâtü'l-müsâfirîn", 142, 243, 266, 268; İbn Mâce, "İkâme", 178; Ebû Dâvûd, "Vîtir", 14, "Kırâ'ât", 1, "Şalât", 329; Tirmizî, "Kırâ'ât", 11, 12, 13, "Fezâ'ilü'l-Kur'ân", 15; Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Muşannef*, Beyrut 1983, III, 352; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 376; Ebû Şâme, *el-Mürşidü'l-veciz*, s. 193; Dâni, *et-Teyisir fi'l-kırâ'âti's-seb'at* (nşr. O. Pretzl), İstanbul 1930, s. 226; Hâkim, *el-Müstedrek*, III, 304; Gazzâlî, *İhyâ'* (Beyrut), I, 250; Şirûye b. Şehredâr ed-Deylemî, *el-Firdevs bi-me'sûri'l-hitâb* (nşr. Saîd b. Besyûnî), Beyrut 1406/1986, III, 451; Ferrâ el-Begâvî, *Şerhu's-sünne* (nşr. Suayb el-Arnaût - Züheyr eş-Şâvîf), Beyrut 1983, IV, 439; Ali b. Muhammed es-Sehâvî, *Cemâlü'l-çurrahâ ve kemâlü'l-ikrâ'* (nşr. Ali Hüseyin el-Bevvâb), Mekke 1987, I, 123, 125; Nevevî, *et-Tibyân fi âdâbi hameleti'l-Kur'ân* [baskı yeri ve tarihi yok], (Dârü'l-Fikr), s. 45, 110; İbnü'd-Düveys el-Becelî, *Fezâ'ilü'l-Kur'ân* (nşr. Gazve Bedîr), Dimaşk 1408/1988, s. 51 vd.; Kurtubî, *el-Câmî'*, I, 30; İbn Müflih el-Makdisî, *el-Âdâbü's-şer'iyeye ve'l-minehu'l-mer'iyeye*, Beyrut 1996, II, 295; Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 474; Heysemî, *Mecma'u'z-zevâ'id* (Derviş), VII, 172; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 451, 464; Firûzbâdî, *Beş'ir* (nşr. M. Ali en-Neccâr), Beyrut, ts. (el-Mektebetü'l-İlmiyye), II, 526; İbn Hacer, *Fethu'l-bâr* (Sa'd), Kahire 1978, IX, 82; a.mlf., *el-Metâlibü'l-âliye*, Küveyt 1973, II, 526; Süyûtî, *el-İtkân*, Kahire 1951, I, 110; Münâvî, *Feyzû'l-kadir*, V, 188; a.mlf., *Künûzü'l-hakâik*, Beyrut 1996, I, 73; Ahmed b. Muhammed el-Bennâ, *İthâfû füzalâ'i'l-beşer* (nşr. Şa'bân M. İsmâil), Beyrut 1407/1987, II, 640; M. Tayyib Okıç, *Kur'an-ı Kerim'in Üslûb ve Kırâati*, Ankara 1963, s. 25; Tayyar Altıkulaç, "Hatim İndirme", *Diyanet Dergisi*, sy. 108-109, Ankara 1971, s. 169; a.mlf., "Bezzî", *DİA*, VI, 115.

ABDURRAHMAN ÇETİN

□ HADİS. Bazı hadis kitapları için de hatim merasimleri yapılmıştır. Bu merasimler, o kitapların ya bir hoca tarafından talebelerine okutulup bitirilmesi veya bir cemaat tarafından sevap kazanmak için okunup tamamlanması üzerine icra edilmiştir. Sevap kazanma yanında maddî ve mânevî sıkıntılardan, hastalık ve belâlardan, düşman istilasından kurtul-